

מעגל לימוד התורה: למידה, דקלום ושינון בספר דברים

בספר דברים מוזכרים עניינים רבים שכל בן ישראל חייב ללמוד, לשנן או לדקלם.¹ במאמר זה אנסה לקשר בין עניינים אלה ולבנות מערכת מקיפה המתארת את גישתו הכללית של הספר ללימוד.

הצגת המעגל: לימוד התורה וקיום הברית

כפי שהראו חוקרים רבים, ובמיוחד גרינברג,² הלמידה מוצגת בספר דברים כפעולה הכרחית על מנת לשמור את המצוות הכלולות בברית שבין עם ישראל לאלוהיו. כך פותח נאומו המרכזי של משה בספר: "שִׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר

* מאמר זה הוא עיבוד של הרצאה שנשאתי בכנס ארגון ה-AJS שהתקיים בטורונטו בטבת תשס"ח. הפניה סתמית למקרא מכוונת לספר דברים.

1. למשל, הפועל זכ"ר מופיע ארבע עשרה פעמים בצורות הציווי כדי להנחות את בני ישראל לזכור אירועים ורעיונות שונים: יציאת מצרים, כולל השעבוד, הגאולה והמכות (ה', טו; ז', יח; ט"ו, טו; ט"ז, ג; יב; כ"ד, יח, כב); שנות נדודי המדבר, כולל חטאי העם שם ומלחמת עמלק (ח', ב; ט', ז; כ"ד, ט; כ"ה, יז); האל כמקור הברכה (ח', יח) ותולדות העולם באופן כללי (ל"ב, ז). על אלה ראו: M.K. Deeley, *The Rhetoric of Memory: A Study of the Persuasive Function of the Memory Commands in Deuteronomy 5-26*, Ph.D. thesis, Northwestern University, Evanston 1989; M. Carasik, *Theologies of the Mind in Biblical Israel*, New York 2006, pp. 188-196; ד' כהן צמח, 'תפיסת החינוך בספר דברים: עיון בשורשים למ"ד ויר"ה', בתוך: ש' יונה (עורך), **אור למאיר: מחקרים במקרא, בלשונות השמיות, בספרות חז"ל ובתרבויות עתיקות מוגשים למאיר גרובר במלאות לו ששים וחמש שנה**, באר שבע תש"ע, עמ' 225-237. יש להוסיף ולציין שהשורש למ"ד, הנפוץ למדי בספר דברים (שבע עשרה הופעות), אינו מופיע כלל בארבעת החומשים האחרים; ראו: קראסיק, שם, עמ' 181-183. המחקר המקיף ביותר הסוקר את היקרויות הלמידה והזיכרון בספר דברים מופיע בספרה הגרמני של קארין פינסטרבוש – K. Finsterbusch, *Weisung für Israel: Studien zu religiösem Lehren im Deuteronomium und in seinem Umfeld*, Tübingen 2005, p. 117 ff. ראו גם את מחקרו של אסמן, המונה סוגים שונים של למידה באופן שונה ממה שאני מציע כאן: J. Assmann, *Religion and Cultural Memory: Ten Studies*, Stanford 2006, pp. 16-21.

2. ראו: M. Greenberg, 'Three Conceptions of the Torah in Hebrew Scriptures', *Studies in the Bible and Jewish Thought*, Philadelphia 1995, pp. 17-18. ראו גם: קראסיק (לעיל, הערה 1), עמ' 179-183.

אָנְכִי דָבַר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וְלִמְדַתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם” (ה', א). ואם הלימוד מביא לשמירת מצוות הברית, זו מביאה את ברכת ה' לארץ, המאפשרת לבני ישראל לדורותיהם להישאר בה ואף לשגשג בה.

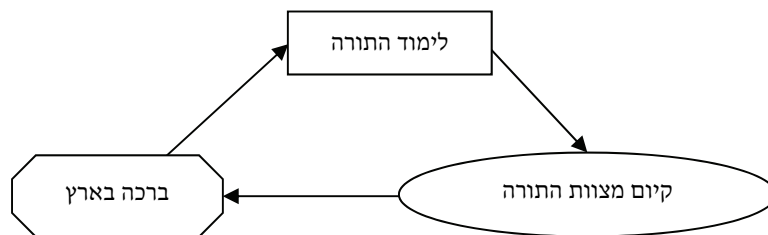
מהלך זה מתואר במיוחד בפרשת 'והיה אם שמוע' (י"א, יג-כא). אציג תחילה את חלקה הראשון של הפרשה:

וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם לֹאֲהַבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלִעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם. וְנָתַתִּי מָטָר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמְלֻקֹּשׁ וְאֶסְפַּתְּ דָּגָנְךָ וְתִירֶשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ. וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדֶךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ וְאָכַלְתָּ וּשְׂבַעְתָּ. הִשְׁמַרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהֶאֱדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדַּתֶּם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לָכֶם.
(שם, יג-יז).

בפסוקים אלה קיום המצוות מוצג כתנאי הכרחי לקבלת ברכת ה' בתוצרת החקלאית, בעוד שעבודת אלוהים אחרים תגרור עונש של רעב שיביא לאבדן האחיזה בארץ. בפסוקים הבאים הלימוד מוצג כאמצעי המאפשר לבני ישראל לשמור את המצוות ובכך להמשיך את אחיזתם בארץ:³

וּשְׁמַתֶּם אֶת דְּבַרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יְדְכֶם וְהָיִי לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם. וְלִמְדַתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ. וְכַתַּבְתֶּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ. לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתֵּיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ.
(שם, יח-כא).

כיוון שעל הברכה החקלאית להתחדש משנה לשנה, נוצר צורך ללמוד שוב ולקיים גם לאחר קבלת הברכה; אחרת הגשמים עלולים שלא לרדת בחורף הבא. ניתן אפוא לראות את המהלך של לימוד, קיום מצוות ואחיזה בארץ כמעין מעגל אינסופי, שאותו ניתן לכנות 'מעגל לימוד התורה', כיוון שיסודו בלימוד החוקים הקרויים לאורך ספר דברים בשם 'תורה'.⁴

3. לכן אינני מקבל את גישתו של פון ראד, שפסוקים יח-כא הם 'נטע זר' בטקסט; ראו: G. von Rad, *Deuteronomy: A Commentary*, London 1966, pp. 85-86.

4. ראו להלן, הערה 8.

הכניסה למעגל: שני סוגי לימוד בדברים ו'

נתבונן עתה בלימוד הפותח את המעגל. לימוד זה מתייחס ל"דְבַרְי אֱלֹהִים" (י"א, יח), אולם ביטוי זה אינו ברור. אפשר שהוא מתייחס להקשר המְדִי, כנראה פרשת 'והיה אם שמוע', אך לאור פרשת 'שמע ישראל' המקבילה שבה נדון להלן, אפשר שביטוי זה מתייחס לכלל מערכת החוקים של ספר דברים.⁵ כלומר, מאחר שפרשת 'והיה אם שמוע' עוסקת בגמול האלוהי לקיום המצוות או לעזיבתן, הציווי ללמוד את "דְבַרְי אֱלֹהִים" יכול להתפרש כמכוון ללימוד פרטי המצוות עצמם או להפנמת עקרון השכר והעונש כמניע לקיום המצוות. מכל מקום, גם אם המכוון ב"דְבַרְי אֱלֹהִים" אינו ברור, במקומות אחרים בספר דברים קיימת התייחסות מפורשת לשני סוגי הלימוד: לימוד פרטי המצוות ולימוד הטעם לקיומן.⁶

הסוג הראשון של הלימוד מופיע למשל בפרשת 'שמע ישראל' (ו', ד-ט), שארבעת פסוקיה האחרונים (ו-ט) מקבילים כמעט במדויק לפסוקים יח-כ בפרשת 'והיה אם שמוע':

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד. וְאֶהְבֵּת אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ. וְהָיָה הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבְךָ. וְשִׁנְנָתָם לְבַיְתְּךָ וּדְבַרְתָּ בָּם בְּשַׁבְּתֶךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלַכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׂכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ. וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל יָדְךָ וְהָיָה לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. וְכִתְבָתָם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ.

כאן התוכן שאותו יש ללמוד הוא "הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם". מסתבר שהפועל "מְצַוְּךָ" מכוון לטקסט משפטי, ככל הנראה חוקת ספר דברים בכללותו. אמנם פרשנים וחוקרים רבים טוענים שמדובר כאן בהצהרת האמונה שבפסוק ד ובציווי "וְאֶהְבֵּת" הנלווה אליה;⁷ אולם השוואת הביטוי כאן לביטויים דומים לאורך פרקים

5. מדרשי חז"ל מערבים בין שני הפירושים. כך למשל נאמר בספרי: "ושמתם את דברי אלה על לבבכם" – זה תלמוד תורה; 'וקשרתם אותם לאות על ידכם' – אלו תפילין" (ספרי דברים פסקא מד, מהד' פינקלשטיין עמ' 103). הלימוד כאן כולל את כל התורה כולה, בעוד שבתפילין מופיעה פרשת 'והיה אם שמוע' ומקבילותיה בלבד. לגישה המצמצמת במחקר ראו: N. MacDonald, *Deuteronomy and the Meaning of 'Monotheism'*, Tübingen 2003, pp. 130-132 המרחיבה ראו למשל בפירושיהם של טיגאי ונלסון: "י"ח טיגאי, **מקרא לישראל – דברים** א, תל אביב תשע"ו, עמ' 348; R.D. Nelson, *Deuteronomy: A Commentary*, Louisville 2002, pp. 91, 139-140. A.D.H. Mayes, *Deuteronomy*, London 1979, של מייס: p. 178.

6. אף שטעם הלימוד המוצג בפרשת 'והיה אם שמוע' שונה מהטעם שבפרשיות האחרות, כדלהלן.
7. ויינפלד מציג עמדה זו כדעה הרווחת בנושא; ראו: מ' ויינפלד, **עשרת הדיברות וקריאת שמע: גילגוליהן של הצהרות אמונה**, תל-אביב 2001, עמ' 135. לדוגמה ראו אצל מקדונלד (לעיל, הערה 5) עמ' 125-128. מעניין לציין שמדרשי חז"ל כאן, כמו ב'והיה אם שמוע' (ראו לעיל, הערה 5), מפרשים את הביטוי לאור שתי המשמעויות יחד. ראו למשל: ספרי דברים פסקא לד, מהד'

ה'-י"א בספר דברים מטה את הכף לטובת האפשרות הראשונה. הביטוי "הַדְּבָרִים... אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּנְךָ" מופיע אחת עשרה פעמים בווריאציות שונות בפרקים הללו, שהם הקדמה לנאומו המשפטי הגדול של משה בספר: ו', ב, ו; ז', יא; ח', א, יא; י', יג; י"א, ח, יג, כב, כז, כח. בכל המקרים הללו, למעט זה הנדון כאן, ברור שהכוונה למצוות בכללותן, או לפחות לאלה המובאות בחוקת ספר דברים.⁸

פרשת 'שמע' מצווה אפוא על לימוד החוק עצמו על מנת 'לאהוב' את ה',⁹ מטרה שמשמעותה (לפי רוב החוקרים מאז מורן)¹⁰ קיום הברית. תוכן הברית, במיוחד בספר דברים, הוא המצוות עצמן, כפי שניתן לראות בפרשת 'והיה אם שמוע', בפסוק המשווה את "שְׁמַע תְּשָׁמְעוּ אֶל מְצֻוֹתַי" ל"לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (י"א, יג). כאשר הברית מורכבת ממצוות כה רבות, לא ניתן לקיימה כראוי ללא לימוד מתמיד שלהן. זהו סוג הלימוד הנדרש לפי פרשת 'שמע'.

הסוג השני של הלימוד, המתייחס לטעם קיום המצוות, מופיע בהמשך פרק ו', בפסוקים כ-כ"א.¹¹ כאן נשאל הנמען על ידי בנו לפשר ריבוי המצוות מאת ה':¹²

כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדוֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם (ו', כ).

תשובת האב לשאלה היא שמקור המצוות הוא החוב ההיסטורי של ישראל כלפי ה':

פינקלשטיין עמ' 60-61, המפרש את המילה "וְשִׁנְנָתֶם" כמתייחסת הן ללימוד תורה בכלל הן לקריאת שמע.

8. בקובץ החוקים עצמו (פרקים י"ב-כ"ו) הביטוי מציין גם חוקים ספציפיים, כפי שהראה למשל מקדונלד (לעיל, הערה 5, עמ' 127-128). אך זהו דבר מובן: הקדמת הנאום בפרקים ה'-ל"א עוסקת בעיקר בשכנוע העם לקיים את החוקים בכללותם, בעוד החלק החוקתי של הנאום עוסק בפרטיהם. מאחר שפרשת 'שמע' שייכת להקדמת הנאום, מסתבר שיש להבין את הביטוי "הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּנְךָ הַיּוֹם" כמתייחס לחוקת ספר דברים בכללותה, ולא למצווה ספציפית כלשהי.

9. כך הציע כבר גרינברג (לעיל, הערה 2), עמ' 372.

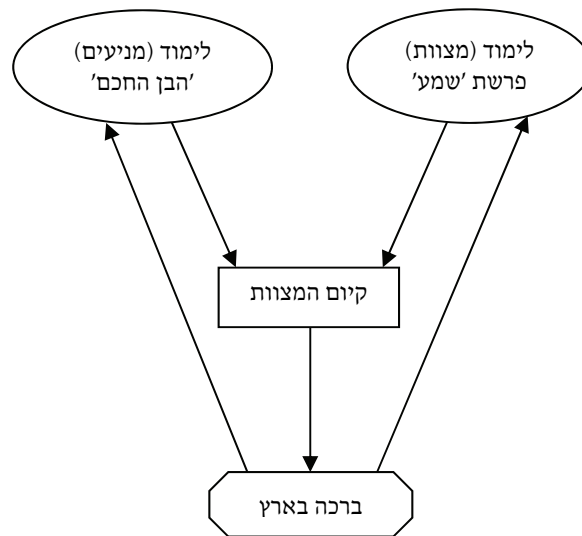
10. ראו: W.L. Moran, 'The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomy', *Catholic Biblical Quarterly* 25, 1963, pp. 77-87.

11. לניתוח קטע זה ראו גם: קראסיק (לעיל, הערה 1), עמ' 182-183; P.D. Miller, 'That the Children May Know: Children in Deuteronomy', in: M.J. Bunge (ed.), *The Child in the Bible*, Grand Rapids 2008, p. 50.

12. בהגדה של פסח מיוחסת שאלה זו בדרך מדרשית לבן 'החכם', כיוון שהוא מבחין בין סוגים שונים של חוקים בעזרת המינוח ההלכתי המתאים ("הָעֵדוֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים"). השאלה בהגדה עוסקת בפרטי הדינים עצמם ולא ברציונל שלהם, כפי שניתן להבין מתשובת האב שם, המציינת פרט אחד כזה: "ואף אתה אָמַר לוֹ כְּהַלְכוֹת הַפֶּסַח: אֵין מִפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אִפְיוֹמָן". ראו: J. Tabory, *The JPS Commentary on the Haggadah: Historical Introduction, Translation, and Commentary*, Philadelphia 2008, p. 86, n. 12.

וְאָמַרְתָּ לְבָנֶיךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה. וַיִּתֶּן ה' אוֹתוֹת וּמֹפְתִים גְּדֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרַיִם בְּפָרְעָה וּבְכָל בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ. וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֶתָּנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם. וַיִּצְוֵנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֵּינוּ כִּהְיוֹם הַזֶּה. וְצִדְקָה תִּהְיֶה לָנוּ כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּנוּ. (שם, כא-כה).

כאן נדרש האב ללמד את בנו לא את פרטי המצוות אלא את סיבת המחויבות להן. מטרת הלימוד אינה לדעת אילו מצוות לשמור, אלא מדוע לשמור מצוות בכלל – כיוון שה' הוציא את עמו ממצרים, וממילא כל דבר שהוא אומר להם לעשות הוא לטובתם. סוג זה של לימוד משלים את הלימוד המופיע בפרשת 'שמע', ושניהם נצרכים כדי שבני ישראל ימלאו אחר צו האל. שני סוגי הלימוד יחד פותחים את 'מעגל לימוד התורה':

חידוש המעגל: שני סוגי דקלום בדברים כ"ו

את שני סוגי הלימוד המופיעים בתחילת נאומו של משה ניתן למצוא גם בסופו.¹³ שתי המצוות האחרונות בחוקת ספר דברים, העוסקות בביכורים ובמעשרות בהתאמה, כוללות יסודות של דקלום המקבילים לשני הקטעים שראינו בפרק ו'.

13. לקישור בין סוף הנאום לתחילתו מנקודת מבט אחרת ראו: P. Altmann, 'Feast, Famine, and History: The Festival Meal Topos and Deuteronomy 26, 1-15', *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 124, 2012, pp. 555-567.

המצווה הראשונה (כ"ו, א-יא) עוסקת כאמור בביכורים. החקלאי הישראלי מצווה להביא את ביכורי פרי אדמתו "אל המקום אשר יבחר ה'", כלומר למקדש. שם הוא מצווה למסור את ביכוריו לאחד הכוהנים, המניח אותם לפני המזבח. אחר כך אומר החקלאי:

אַרְמִי אֲבֹד אָבִי וַיְרֵד מִצְרַיִם וַיְגַר שָׁם בְּמִתֵּי מַעֲט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גְדוֹל עֲצוּם וְרָב. וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה. וַנִּצְעַק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרָא אֶת עֲנֵינוּ וְאֶת עֲמָלָנוּ וְאֶת לַחֲצָנוּ. וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבְמַרְאֵ גָדֹל וּבְאֹתוֹת וּבְמִפְתֵּיִם. וַיְבִאֵנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ. וַעֲתָה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה' (שם, ה-י).

כמו במענה האב לבנו בפרק ו', כך מביא הביכורים פותח את דבריו, הידועים בהלכה כ'מקרא ביכורים', בסקירת תולדות עם ישראל, וממשיך בחובותיו של העם לאלוהיו בעקבות יציאת מצרים. בדברי מביא הביכורים נוסף גם גורם נוסף לחוב, ברכת הארץ שקיבל עם ישראל מה'. הטקס המתואר בפסוקים אלה נתפס כמעין החזר של אותו חוב. כפי שהראה קודי,¹⁴ אין מדובר כאן בהצהרת אמונה בלבד, אלא בהצהרה שנועדה להיחרט בזיכרון. הדקלום של מביא הביכורים נחשב אפוא כצורה של לימוד.

המצווה הבאה, האחרונה בחוקת ספר דברים (כ"ו, יב-טו), כוללת אף היא דקלום, אולם תוכנו שונה בתכלית. בכל שנה שלישית¹⁵ מצווים בני ישראל לתת מעשר מהיבול לעניים (כפי שמופיע בפרק י"ד, כח-כט).¹⁶ באותה שנה עליהם לדווח על קיום פרטי מצוות המעשר (כ"ו, יג-יד) ולשאת תפילה לברכת ה' לעם ישראל ולארצו (שם, טו). הדיווח על קיום המצווה מאלץ אותם לשנן את פרטיה. זו לשון הדיווח בפסוקים אלה:

בְּעֵרְתִי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת וְגַם נִתְּתִיו לְלוֹי וְלַגֵּר לִיתוּם וְלֹאֲלֻמְנָה כְּכֹל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִנִי לֵאמֹר עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי. לֹא אֶכְלַתִּי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֵרְתִי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נִתְּתִי מִמֶּנּוּ לַמֵּת שְׂמִיעִתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי עֲשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתִנִי.

14. ראו: A. Cody, "“Little Historical Creed” or “Little Historical Anamnesis”", *Catholic Biblical Quarterly* 68, 2006, pp. 1-10.

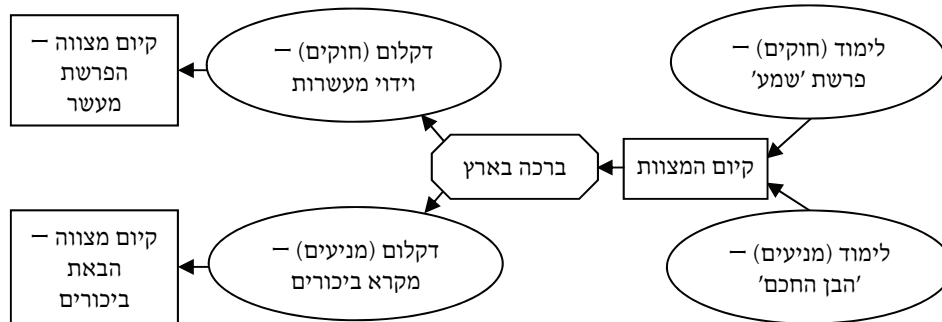
15. כלומר, בשנה השלישית ובשנה השישית במחזור השמיטה (ראו: משנה תורה הלכות מתנות עניים פ"ו הל' ד-ה), בהנחה שספר דברים מניח כמובן מאליו את שמיטת הקרקעות המופיעה בשמות כ"ג, י-יא ובוויקרא כ"ה, א-ז, אף שאינו מזכיר אותה במפורש. הנחה זו מקובלת לא רק על הפרשנות המסורתית, אלא אף על חוקרים מודרניים רבים כדוגמת נלסון (לעיל, הערה 5, עמ' 310). להסבר הקשר בין שמיטת הקרקעות לשמיטת הכספים המופיעה בדברים ט"ו ראו: ר"י בכור שור על ט"ו, ב-ג; טיגאי (לעיל, הערה 5), עמ' 429-430.

16. לפי ההלכה, במועד זה (ליתר דיוק: בערב פסח של השנה שלאחר השנה השלישית והשישית) על האדם להיפטר גם משאר המעשרות שבידיו; ראו: משנה תורה הלכות מעשר שני ונטע רבעי פי"א הל' ח-ט.

דיווח זה הוא דקלום המקביל ללימוד של פרשת 'שמע', לפחות באופן סמלי: אין כאן טעם לשמירת המצוות בכללותן, אלא יש כאן התייחסות לתוכן דיניהן (אמנם בקשר למצווה בודדת) עד לפרטים הקטנים ביותר. אבל בדומה למקרא ביכורים, גם טקס זה – 'וידוי מעשרות' – מתבצע לאחר קבלת ברכת ה' בארץ ובתגובה לה. יש משמעות למיקום שתי מצוות אלה בסיומו של נאום משה. כפי שהראה מקדונלד,¹⁷ אחד החששות הגדולים של ספר דברים הוא שבני ישראל יחדלו 'לאהוב את ה' (כלומר לקיים את בריתו) ברגע שיקבלו את ברכתו, דבר שיגרום לסיום היאחזותם בארץ, כפי שנכתב בפרק ח':

הַשְׁמֵר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּנְךָ הַיּוֹם. פֶּן תֹּאכַל וְשָׁבַעְתָּ וּבַתִּים טִבִּים תִּבְנֶה וַיִּשְׁבַּת. וּבִקְרָךְ וְצֹאנֶךָ יִרְבֶּיךָ וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְךָ יִרְבֶּה. וְרָם לְבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבֵּית עַבְדִּים. הַמּוֹלִיכֶךָ בְּמִדְבַר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחַשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אִין מַיִם הַמוֹצִיא לְךָ מֵיַם מִצְרַיִם הַחֲלֵמִישׁ. הַמֵּאֲכִלֶךָ מִן בְּמִדְבַר אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עֲנֹתְךָ וּלְמַעַן נִסְתַּךְ לְהִיטִיבְךָ בְּאַחֲרֵיתֶךָ. וְאַמְרַתְךָ בְּלִבְבְּךָ כַּחַי וְעַצְם יְדִי עֲשֵׂה לִי אֵת הַחִיל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כַּח לַעֲשׂוֹת חֵיל לְמַעַן קָיָם אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיוֹם הַזֶּה (ח', יא-יח).

בסיום הנאום, שתי המצוות של פרק כ"ו מסייעות לחדש את מעגל הלימוד על מנת להפיג חשש זה. לאחר קבלת ברכת ה' בארץ מצוים בני ישראל לחזור על שני סוגי הלימוד שדרכם נכנסו למעגל מלכתחילה (פרטי המצוות וטעם שמירתן). לימוד זה אף מלווה בביצוע מצוות מתאימות (הבאת הביכורים ונתינת המעשר לעניים). מקרא הביכורים ווידוי המעשרות קשורים באופן ישיר לברכת ה' שלה זכה החקלאי, ובכך הם מבטיחים שהוא יפנים את חובתו להמשיך ולקיים את מצוות אלוהיו:¹⁸

17. מקדונלד (לעיל, הערה 5), עמ' 134.

18. מילר (לעיל, הערה 11, עמ' 56) מציג רעיון דומה לגבי מצוות נוספות הכוללות מעשים טקסיים סמליים המחזקים את המשך הלימוד.

כניסה מחדש למעגל: שירת האזינו כתזכורת

כמובן, תמיד קיים חשש שהמעגל יתמוטט. כפי שראינו, חשש זה נידון במפורש בפרק ח', אבל כבר בפרק ו' ניתן למצוא חשש מקביל, שהמעגל כלל לא יתחיל אם בני ישראל לא יכירו טובה לה' על ברכתו מיד לאחר כיבוש הארץ:

והִיָּה כִּי יִבְיָאֵךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לָךְ עָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבַת אֲשֶׁר לֹא בְנִיתָ. וּבְתֵימִים מְלֵאִים כָּל טוֹב אֲשֶׁר לֹא מְלֵאתָ וּבֵרַת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חָצַבְתָּ כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נָטַעְתָּ וְאֶכְלֶתָ וְשִׁבְעַתָּ. הַשָּׁמֶר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים (ר', י-יב).

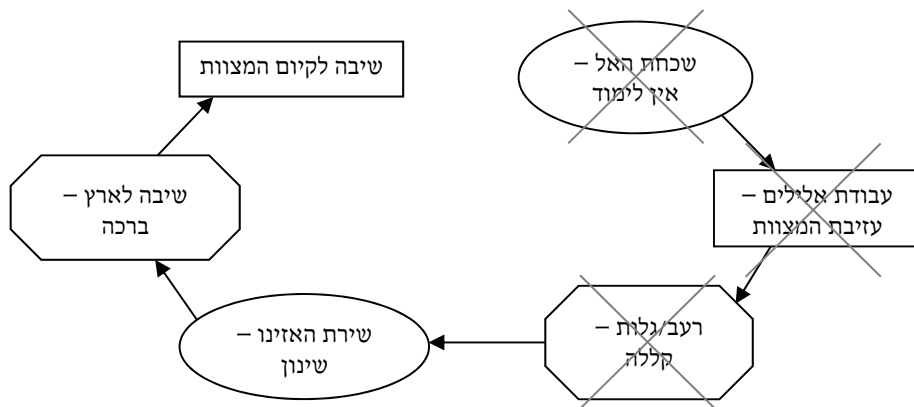
בנאומו המרכזי של משה החשש הוא לכאורה לחורבן ולגלות, כפי שכבר ראינו בפרשת 'והיה אם שמוע': אם בני ישראל 'ישכחו' את ה' במקום 'לזכרו' על ידי הלימוד, הם יאבדו את מקומם בארץ. לאורך כל הנאום לא מוזכרת אפשרות לתיקון חורבן זה. אולם נאום אחר בספר, שירת האזינו (ל"ב), מוצג בפסוקים הקודמים לו כמכוון לפתור בעיה זו בדיוק,¹⁹ כפי שה' אומר שם למשה:

וְעַתָּה כָּתְבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמָּדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימָה בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל. כִּי אָבִיאֲנֹו אֶל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לֵאמֹר וְיָדַשְׁתָּ וְאַכְלָה וְשָׁבַע וְדָשַׁן וּפָנָה אֶל אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעָבְדוּם וְנֶאֱצִינִי וְהִפֵּר אֶת בְּרִיתִי. וְהָיָה כִּי תִמְצָאֵן אֹתָם רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעָנָתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זִרְעוֹ כִּי יִדְעֶתִי אֶת צָרוֹ אֲשֶׁר הוּא עָשָׂה הַיּוֹם בְּטַרְסָם אָבִיאֲנֹו אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי (ל"א, יט-כא).

שירה זו "לא תִשְׁכַּח" גם בדורות הבאים, אלה ששיענשו על עזיבת הברית.²⁰ חשיבות עניין זה לגבינו היא בכך, שתפיסה זו מאפשרת לבני ישראל 'הזדמנות שנייה', כיוון שזכירת השירה היא תהליך לימודי, הפותח מחדש את המעגל ומאפשר לבני ישראל להתחיל מחדש בשמירת הברית, מה שיביא לשיבת העם לארץ:

19. E. Talstra, 'Deuteronomy בנוגע ליחס בין פרקים ל"א-ל"ב לשאר הספר ראו: 31: Confusion or Conclusion? – The Story of Moses' Threefold Succession', in: M. Vervenne and J. Lust (eds.), *Deuteronomy and Deuteronomistic Literature: Festschrift* C.H.W. Brekelmans, Leuven 1997, pp. 87-110 (especially pp. 88-95) עם לסקירת המחקר P. Sanders, *The Provenance of Deuteronomy 32*, Leiden 1996, pp. 333-352. לנייתוח דומה לשלי ראו: מילר (לעיל), הערה 11, עמ' 57; ובמידה רבה גם נלסון (לעיל, הערה 5), עמ' 356.

20. מקדונלד (לעיל, הערה 5, עמ' 147-148) הצביע על היבטים רטוריים בשירה ההופכים אותה ל'בלתי נשכחת'.

מסקנות

כך אנו רואים את מקומם המרכזי של שני סוגי הלימוד שנידונו כאן במערכת האמונות והדעות של ספר דברים: לימוד פרטי המצוות המרכיבות את הברית הוא משימה תמידית, ובמקביל קיים גם צורך תמידי בהפנמת המניעים לקיומן. ספר דברים מציג דרך לאפשר למעגל קיום מתמיד על ידי קישור ברכת ה' לשני סוגי הלימוד (המצוות בפרק כ"ו), וכן דרך לשוב אל 'המעגל' לאחר שכבר נותק (שירת האזינו, כפי שתפקידה מוצג בפרק ל"א), ובכך לתת תקווה לשיבת העם לארצו.